

УДК 338.43

Штогринець Н.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Буковинського університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА ГІРСЬКОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

ORGANIZATIONAL AND SECTORAL STRUCTURE OF MOUNTAIN AGRICULTURE

АНОТАЦІЯ

У вітчизняній аграрній політиці, насамперед регіональній, першочергове значення набувають пошук можливостей перелому економічної нестабільності гірських районів і протидія їх подальшого занепаду. Це вимагає детального вивчення структурних змін, які відбувалися й відбуваються в окремих сферах регіональної діяльності, у тому числі й у сільському господарстві.

Ключові слова: гірське сільське господарство, аграрна політика, гірська зона Карпат, форми господарювання, вертикальне розміщення над рівнем моря, фермерські господарства.

АННОТАЦИЯ

В отечественной аграрной политике, прежде всего региональной, первоочередное значение приобретают поиск возможностей перелома экономической нестабильности горных районов и противодействие их дальнейшего упадка. Это требует детального изучения структурных изменений, которые происходили и происходят в отдельных сферах региональной деятельности, в том числе и в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: горное сельское хозяйство, аграрная политика, горная зона Карпат, формы хозяйствования, вертикальное размещение над уровнем моря, фермерские хозяйства.

ANNOTATION

To seek the opportunities of economic turn in mountainous areas and prevent further recession there is of primary importance for the regional domestic agricultural policy. This requires a detailed study of the structural changes that occurred and occur in some areas of regional activity, particularly in agriculture.

Keywords: mountain agriculture, agricultural policy, mountainous area of the Carpathians, business forms, vertical placement above sea level, farm.

Постановка проблеми. Основною проблемою, яка повинна бути вирішена в процесі трансформації вітчизняної економіки до ринкових відносин, проведення аграрної й земельної реформ є обґрунтування теоретичних і методичних засад дослідження організаційно-галузевої структури гірського сільського господарства та встановлення основних тенденцій і закономірностей розвитку форм господарювання в сільському господарстві гірської зони Карпат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ведення сільського господарства в горах і використання в сільськогосподарських цілях гірських територій за часів трансформації в економічній науці не відводили належної уваги. Окремі проблеми щодо розвитку сільського господарства в горах у контексті гірської регіональної політики розглянуті в працях А. Баланя, В. Кравцова, М. Лендела, В. Мікловди, С. Попа, М. Долішнього, Ю. Стадницького. Питанням

форм господарювання в сільському господарстві присвячені праці В. Андрійчука, В. Амбросова, О. Амосова, І. Баланюка, С. Белей, П. Березівського, В. Борщевського, К. Васківської, Ю. Губені, С. Дем'яненко, В. Липчука, Ю. Лупенка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, Т. Осташко, П. Саблука, Г. Черевка. Учені обґрунтували загальні методичні підходи та практичні рекомендації щодо сутності, параметрів і перспектив функціонування різних форм господарювання в сільському господарстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В аграрному виробництві гірської зони Карпат нагромадилася низка проблем, які потребують вирішення. Поглиблення економічної кризи в сільському господарстві, повне банкрутство сільськогосподарських підприємств, регресивні процеси в господарствах населення, складні соціально-політичні процеси та поведінка горян призводять до занепаду зазначеної галузі. Згортання сільськогосподарського виробництва в гірському селі, значне погіршення соціально-економічної ситуації є наслідком тривалої необдуманної аграрної політики щодо гірського сільського господарства та розвитку регіону загалом.

Трансформація ресурсів і виробництва в процесі реформування економіки спричинила не тільки погіршення аграрної структури регіону, а й сформувала сукупність соціально-економічних проблем його розвитку й відповідно, потребу в нових поглядах і підходах до розвитку гірського сільського господарства. Одним із ключових елементів розвитку аграрного сектора гірської економіки стала необхідність пошуку дієвої організаційно-галузевої структури гірського сільського господарства.

Постановка завдання. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання:

- встановити особливості методики дослідження організаційно-галузевої структури гірського сільського господарства;
- визначити економічну міцність селянських гірських господарств;
- визначити нові засади оживлення й оновлення гірського сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація вітчизняної економіки до рин-

кових відносин, проведення аграрної й земельної реформ внесли суттєві зміни в розвиток сільського господарства регіону, насамперед його організаційну побудову. Слід зазначити, що фактично на початку періоду трансформації в горах були ліквідовані колективні форми господарювання й, не чекаючи відповідного юридичного вирішення земельних проблем, землі були забрані для ведення індивідуального господарства, відповідно була повністю знищена матеріально-технічна база.

У гірській зоні Карпат з її особливим рельєфом, ґрунтами, кліматом крупне господарювання практично неможливе. Колективні господарства тут постійно були збитковими й дотаційними. Тому їх реформування набуло найгостріших форм. Характерною рисою стала активність проведення земельної реформи. Багато колективних господарств практично перестали існувати. Селяни Турківщини чи не найперші відреагували на політичні та еконо-

мічні перетворення. Якщо в 1990 році тут ще існувало 18 колективних і державних сільськогосподарських підприємств, то в 1998 році їх налічувалося лише три, а в 2000 році – жодного [1, с. 25].

Важливою проблемою в розвитку гірського сільського господарства та нарощуванні його виробничого потенціалу поруч зі значною часткою низькопродуктивних земель у поєднанні з несприятливим кліматом стало велике подрібнення земельних ділянок, що ускладнило їх механізований обробіток та негативно вплинуло на ефективність всього сільськогосподарського виробництва. Цікавими з цього приводу є дані щодо структуризації ділянок землекористувачів у розрізі груп сільських рад за висотою над рівнем моря (табл. 1).

У Турківському районі існують землекористувачі, які мають у своєму володінні понад 18 ділянок (максимальна кількість – 23). Така розпорошеність призводить до того, що окремі ділянки з огляду на їх віддаленість є закинутими й не обробляються. Як видно з таблиці 2.12, 60,4% землекористувачів володіють земельними ділянками в групі 500-600 м та 39,6% – у групі 600-700 м. Найбільша частка землекористувачів має по чотири земельні ділянки, а саме в групі 500-600 м – 21,5%, а в групі 600-700 м – 15,7%. Частка землекористувачів у цих групах зменшується зі збільшенням кількості ділянок у володінні одного землекористувача, що в принципі закономірно.

Велика кількість господарств із малими розмірами угідь, значною мірою є не оброблюваними, а також наявність нехарактерної для інтенсивного виробництва структури посівів створюють суттєві проблеми для розвитку сільського господарства в гірській місцевості. Основною проблемою, притаманною саме гірській зоні, є те, що землі розміщені на різних висотах.

Відповідно й ефективність виробничої діяльності також суттєво різнитиметься. Отже, досить відмінним є поділ сіл районів гірської зони за вертикальним розміщенням над рівнем моря (табл. 2).

Як бачимо, у групі до 500 м є 32,6% сільських рад, тоді як в інших, а саме 500-600 м, 600-700 м та понад 700 м, розташовані відповідно 31,5%, 25,3% та 10,6% сільських рад. Щодо районів гірської зони, то тут розміщення

Таблиця 1
Структурний розподіл землекористувачів за кількістю ділянок у Турківському районі Львівської області за групами

Припадає ділянок на землекористувача, од.	Група сільських рад за висотою над рівнем моря, м		Всього
	до 600	більше 600	
До 5	35,6	39,6	37,2
5	11,3	14,9	12,6
6	12,9	13,4	13,2
7	10,9	10,4	10,8
8	9,1	7,3	8,4
9	6,8	5,3	6,2
10	4,3	3,5	4,0
11	3,6	2,5	3,2
12	2,3	1,2	2,0
13	1,2	0,5	1,0
14	0,7	0,5	0,6
15	0,5	0,1	0,4
16	0,3	0,1	0,2
17	0,2	0,1	0,2
18 і більше	0,3	0,2	0,2
Разом, %	100,0	100,0	100,0

Джерело: за даними відділу земельних ресурсів Турківського району

Таблиця 2
Розподіл сільських рад гірської зони Карпат Львівської області за висотою над рівнем моря

Група за висотою над рівнем моря, м	Питома вага сільських рад				
	Гірська зона	у т. ч. район			
		Турківський	Сколівський	Дрогобицький	Старосамбірський
до 500	32,6	0,0	26,1	100,0	76,8
500-600	31,5	30,0	39,4	-	23,2
600-700	25,3	43,3	29,0	-	-
Більше 700	10,6	26,7	5,5	-	-
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано на основі паспортів сільських населених пунктів

сільських рад неоднозначне. У Турківському районі найбільша їх частка (43,3%) знаходиться в групі 600-700 м. У групі понад 700 м розташовані 26,7% земель сільських рад, а в групі до 500 м немає жодної території. Зовсім інша ситуація складається в Сколівському районі, де частка сільських рад збільшується по групах із зростанням висоти. Найнижчий пояс формують землі Дрогобицького та Старосамбірського районів. Така ситуація з точки зору впливу висоти на рівень і форми господарювання, змушує більше уваги приділяти саме двом найбільш типовим районам зони – Турківському та Сколівському.

Вихідним пунктом в оцінці форм господарювання Карпатського регіону є аналіз наявності та використання землі. Передусім це стосується пропорцій між основними видами угідь, тобто лісами, природними кормовими угіддями та орною землею, що дає змогу судити про виробничі можливості та параметри господарювання (табл. 3).

За досліджуваній період – з 2005 по 2011 рік – структура використання земель у гірській зоні Карпат суттєво не змінилася. Сільськогосподарські угіддя зросли лише на 0,3%, сінокося – на 0,4%. Зменшилася частка лісів на 0,4% та інших угідь – на 0,6%. Вважаємо, що ринкова економіка певною мірою вирішила проблему, на яку тривалий час вказували географи та екологи – надмірна розораність земель у горах, зокрема надто висока частка орних земель, найбільш небезпечних для гірських територій.

Таблиця 3

Структура використання земель у гірській зоні Карпат Львівської області, %

Угіддя	Рік		2011 р. до 2005 р., +/-
	2005	2011	
Сільськогосподарські угіддя	38,8	39,1	0,3
з них рілля	17,2	17,4	0,2
сінокося	5,2	5,7	0,4
пасовища	13,6	13,8	0,2
багаторічні насадження	0,5	0,6	0,0
інші угіддя	2,3	1,8	-0,6
Ліси	39,6	39,2	-0,4
Всього	100,0	100,0	X

Джерело: розраховано за даними форми 6-зем.

Висока частка природних кормових угідь у структурі сільськогосподарських угідь свідчить про те, що сільське господарство гірської зони пристосоване до потреб гірського середовища. Тобто ці господарства порівняно з низинними краще реалізують функцію збереження середовища. Водночас зауважимо, що лише незначна частина таких господарств орендує землю. Це є ознакою того, що сільське господарство має невелике значення як місце праці й джерело доходів.

Основною організаційно-правовою формою господарювання в гірській місцевості, зокрема у Львівській області, як передбачалося на початку трансформаційних змін, могли стати фермерські господарства. Така ідея була достатньо обґрунтованою, оскільки вони у своїй еволюції найвіддаліше пристосовувалися до вимог зовнішнього середовища й були основою формування сімейного господарства як бізнесу. Цьому сприяло:

- 1) власність такого господарства виступає в поєднанні з управлінням господарством;
- 2) члени сім'ї забезпечують фінансування господарства;
- 3) члени сім'ї разом з керуючим працюють на фермі;
- 4) власність господарства та управління ними переходять з часом від покоління до покоління;
- 5) сім'я мешкає в господарстві (на фермі).

Однак безспідставно в економічній літературі, передусім світовій, все частіше наголошується, що теорії сімейного господарства стають все менш придатними [5, с. 28]. Особливо помітна економічна лібералізація й політична незалежність сімейного господарства, що формує конфлікт між прагненням фермерів і селян до раціонального господарювання і до традицій сімейного типу господарювання, що не повністю відповідають сучасному етапу розвитку сільського господарства у високо розвинутих країнах.

Вітчизняні реалії сформували іншу ситуацію й створили такі умови, що не дають підстав вважати фермерські господарства провідною і достатньо перспективною формою господарювання, особливо в гірській місцевості (табл. 4).

Спостерігається тенденція до зменшення кількості фермерських господарств, яка окреслилася в 2008 році й триває досі. На початок 2012 року вона складала 40966 одиниць і зменшилася проти 2008 року на 3,5%. На 1 січня 2012 року у Львівській області було 945 фермерських господарств. В їх власності та користуванні перебувало 55,0 тис. га сільськогосподарських угідь (5,3% сільгоспугідь області), із них – 49,8 тис. га ріллі (6,9% площі ріллі області).

Перші фермерські господарства в гірській зоні Карпат з'явилися в Турківському районі наприкінці 1990 року, хоча були зареєстровані в наступному році. Відповідно 1991 рік можна вважати початком становлення фермерства в горах. Найбільшою кількістю таких господарств була на початку їх становлення фермерства. Надалі вона поступово, але впевнено зменшувалася. Зокрема кількість фермерських господарств у Сколівському районі за 1992-2002 роки зменшилася з 22 до 8 одиниць. Ця форма господарювання не набула поширення, свідченням чого є те, що лише у восьми селах Турківського району за весь період функціонували фермерські господарства (найбільше в с. Мохнатову – 4 господарства). У гірській зоні Старосамбірського і Дрогобицького районів фермерство взагалі не знайшло поширення.

Про занепад фермерства свідчать і їх ресурсні можливості, зокрема щодо площ землекористування (табл. 5).

Таблиця 4

**Динаміка чисельності фермерських господарств
у гірській зоні Карпат Львівської області (на кінець року), од.**

Рік	Львівська область	Гірська зона Карпат			Частка в області, %
		всього	в тому числі		
			Турківський район	Сколівський район	
1991	292	22	17	5	7,5
1995	1189	53	17	36	4,5
2000	1164	20	13	7	1,7
2003	1178	20	13	7	1,7
2004	1143	15	8	7	1,3
2005	1194	15	8	7	1,3
2006	1258	15	8	7	1,2
2007	1277	15	8	7	1,2
2008	1082	5	-	5	0,5
2009	1033	5	1	4	0,5
2010	956	5	1	4	0,5
2011	945	5	1	4	0,5
2011 р. до 2005 р., %	79,1	33,3	12,5	57,1	-0,8

Джерело: розраховано за даними [4]

Таблиця 5
**Динаміка площ землекористування
у фермерських господарствах
гірської зони Карпат**

Рік	Гірська зона Карпат	Турківський район	Сколівський район
1995	260	107	153
2000	127	97	30
2005	99	70	29
2008	29	-	29
2009	29	5	24
2010	29	5	24
2011	43	8	35
2011 р. до 2000 р., %	33,7	8,2	116,7

Джерело: розраховано на основі [3, с. 23]

Характерним стало те, що не було створено жодного господарства за результатами реалізації Указу Президента України від 3 грудня 1999 року.

Станом на 1 січня 2012 року площа землекористування фермерських господарств зменшилася проти 2000 року в три рази, а порівняно з 1995 р. – у шість разів.

Висновки. Існуючий стан у розвитку фермерства має багато об'єктивних і суб'єктивних причин. Передусім природні чинники не дають змоги тут вести велике та ефективне виробництво. По-друге, не створена відповідна інфраструктура ринку, звідси виникає достатньо поза виробничих питань, вирішити які поодинокий

фермер не в змозі. По-третє, і що напевно найважливіше, статус фермера – це статус юридичної особи, яка не має жодних пільг, лише податкові та інші зобов'язання, що суттєво впливають на свободу його дій та залежність від різних адміністративних органів. Очевидно, останнє і є тим чинником, який за існуючої ситуації беззмінної сприяючої державної політики щодо крупних землевласників і землекористувачів призвів до подальшого занепаду й відмирання фермерства як форми господарювання в регіоні.

Саме тому необхідно забезпечити належні умови для створення нових підприємницьких структур, заснованих на сімейній формі ведення бізнесу, передусім фермерських господарств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Липчук В.В. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку / В.В. Липчук, Л.Б. Гнатишин, О.М. Кордоба. – Львів, 2010. – 236 с.
2. Онисько С.М. Соціально-економічні умови функціонування особистих селянських господарств / С.М. Онисько, Т.О. Шматковська // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 104-109.
3. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / [Трегобчук В.М., Пасхавер Б.Й., Юзефович А.Й. та ін.] // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 3-11.
4. Фермерські господарства Львівщини в 2011 році. – Львів: ГУСуЛО, 2012. – 114 с.
5. Casson R. The Family Business / R. Casson, A. Errington. – Wallingford, 1993. – 304 p.